

A NYUGAT UTÓDA, A MAGYAR CSILLAG (1941—1944)

A MAGYAR SZELLEMI ELLENÁLLÁS TÖRTÉNETÉBŐL

„Az igazságot akkor is ki kell mondani, ha javunkra szolgál” — ezzel a mondatral kezd egy cikkét Szabó Zoltán 1945-ben az *Új Magyarország* hasábjain. „Volt a magyar életnek — szól tovább az írás — nem egy, s nem is egy igen fontos szektora, amely éppen a háború alatt a régi Európa értékeit szedte össze annak a jövőnek, amely Németország leverése után kezdődött el... Volt egy-két év, s éppen a legveszesebb és legsúlyosabb háborús évek, amikor Európa magyarul beszélt... Amikor az egész magyar szellemi élet szinte ijesztő buzgalommal és ütemben dolgozott azon, hogy az európai szellem integritása Magyarországon magyarul megmaradjon.” Mindez akkor történt, amikor „a szövetséges népek közvéleménye úgy tudta már akkor, hogy Magyarország egészében a göebbseli propaganda gőzében fuldokol”.

Ez az időszak a *Magyar Csillag* működésének időszaka is. Illyés Gyula folyóiratának története 1941-ben kezdődött. Ebben az évben országunkat, irodalmunkat több tragikus esemény sújtotta. Már két éve tartott a világháború, 1941 tavaszán Teleki Pál miniszterelnök öngyilkos lett, Magyarország közreműködött Jugoszlávia lerohanásában, Hitler megtámadta a Szovjetuniót, Bárdossy az országgyűlés tudta nélkül hadat üzent a Szovjetunióknak és néhány hónapon belül háborús állapotba lépett egymilliárdnál több lelket számláló népcsoportokkal.

Az irodalmat is nagy csapás érte ebben az évben: augusztus 4-én meghalt Babits Mihály, a *Nyugat* felelős szerkesztője. Halála a 34 éve működő folyóirat halálát is jelentette, mert a Babits nevére szóló lapengedélyt azonnal bevonták. Még egy Babits-emlékszám megjelenését sem engedélyezte a törvény.

A könyvkiadást, a sajtót központi totális cenzúra ellenőrizte. Így látszólag a korszak sajtó- és irodalompolitikája nagyon egyszerű: a cenzúra minden haladó gondolatot tartalmazó mű megjelenését megakadályozta. Illés László *Az antifasiszta irodalomról* című tanulmányában állapította meg: „A *Nyugat* nyomdokait követő *Magyar Csillag* Illyés Gyula vezetésével megpróbálja szekértáborba gyűjteni a demokratikus irodalom legjavát, megszólaltat népieseket, polgárokat, sőt munkásírókat is és a fiatal szocialista lírikusokat. A fojtogató, nehéz viszonyok között a *Magyar Csillag* erőfeszítései mégis egy visszafojtottabb hangvételű rezignációba csendesednek, s kizárólag a magyar értékek átmentésében torokllanak.”

A két vélemény — Szabó Zoltán és Illés László véleménye — tükrözi a háború alatti irodalmi helyzet megítélésének alapvető különbségeit. És természetesen tükrözi a *Magyar Csillag* eddigi értékelésének bizonyos kérdőjeleit. Mert ha a *Magyar Csillag* szervesen beleépült a magyar irodalmi életbe, akkor tükröznie kellett a Szabó Zoltán idézte szellemi ellenállást, és egyik szektora lehetett a magyar szellem tiltakozásának a fasizmus, a háború ellen, ha viszont Illés László véleményét fogadjuk el, akkor kimaradt az irodalom vérkeringéséből, és valóban egy elszigetelt területen, bizonyos értelemben az élettől elszakadva, irodalmi széplelkek szatócskodása volt. Mielőtt bármelyik vélemény igazát vagy téves voltát bizonyítanánk, néhány korabeli statisztikai adatot idézünk a magyar könyvkiadás területéről és a *Magyar Csillagban* megjelent írásokról.

Mindenekelőtt tekintsünk az 1941-es Európa térképére. Moszkvától Marseille-ig a német katonaság szállta meg valamennyi országot, kivéve Svájcot és Svédországot. És kivéve Magyarországot. Körülöttünk az úgynevezett kis-antante országai darabokra hulltak, a birodalmi Németországhoz csatolták egy részüket, más területeken a németek kreálta protektorátusok élén valamilyen náci bábkor-

Európa magyarul beszélt

A háború alatti évek könyvészeti tevékenységét semmilyen hivatal nem tartotta nyilván részletesen. A statisztikai hivatal közleményei is elsősorban számszerűsége törekedtek és a minőséget nem határozták meg. Egyedül az Országos Széchényi Könyvtár Növedéknaplóiban találhatunk egészen részletes adatokat arra, hogy milyen nyelvről kiket jelentettek meg fordításban a magyar kiadók. Szabó Zoltán már idézett cikkében közli, hogy az öt legnagyobb magyar kiadóvállalat 1940-ben 103, 1941-ben 147, 1942-ben 216, 1943-ban 350, 1944-ben (a német megszállásig) az első három hónapban körülbelül 90 külföldi szépirodalmi művet jelentetett meg.

Az egyes nemzetek, illetve nyelvterületek részesedése a kiadott könyveket illetően 1941—1944 között a következőként alakult: angolszász, francia, orosz: 77%: német 16%.

(A német szerzők műveinek fordításánál figyelembe kell venni, hogy a magas százalékarányt a következő írók magyar nyelvű kiadása jelentette többek között: Freud, Heine, Goethe, Heinrich Mann, Thomas Mann, Schiller, Franz Werfel, Arnold Zweig, Stefan Zweig... Az élő birodalmi német szerzők részesedése a magyar nyelvű megjelenésben nem haladta meg az összes német kiadványok 1%-át.)

Az Országos Széchényi Könyvtár Növedéknaplói, mint említettük, főkönyvszerűen rögzítették a magyar nyomdák által előállított és a könyvtárnak megküldött irodalmi műveket. Ezekből jegyezzük ide a következő adatokat: az angol nyelvű irodalom az összes fordított művek 40%-a volt. Csak az 1944-es év első három hónapjában angol, amerikai írók közül többek között a következők művei kerültek könyvkereskedelmi forgalomba: L. Bromfield, W. Cather, G. Chesterton, J. Conrad, A. Cronin, C. Dickens, W. Disney, J. Hilton, A. Huxley, J. Knittel, S. Lewis, J. London, T. Macaulay, S. W. Maugham, U. Sinclair, H. Spring, T. Wilder, P. Wodehouse... A francia irodalom részesedése szintén kiemelkedő arányban jelentkezett a magyar könyvforgalomban. Baudelaire, Dumas, Flaubert, France, Gautier, Géraldy, Gide, Giono, Jammes, Maupassant, Molière, Rimbaud, Simenon, Stendhal, Verlaine, Verne, Villon neve olvasható a megjelentek listáján.

Különösen érdekes a szovjet-orosz irodalom kiadásának ténye. 1940-ben alig jelent meg valami, 1941—1943 között a lefordított művek 8—9%-a szovjet-orosz volt. (Ekkor jelent meg pl. Solohov *Csendes Don* című műve is.) 1944-ben könyvkereskedelmi forgalomba került Aldanov *A kulcs* című regénye Cserépfalvi kiadásában. Dosztojevszkij *Bűn és bűnhődés* című regénye a Franklin kiadó gondozásában jelent meg. Ekkor látott napvilágot Fagyeyev *Nanja és a férfiak* című műve. További orosz nyelvről történt fordítások 1944-ben: Gogol *Holt lelkek*, bevezette Szerb Antal, Maxim Gorkij *Gyermekéveim*, Ilf-Petrov két műve, Pudovkin *A film technikája*, Puskin *Anyegin*, L. Tolsztoj *A Kreutzer szonáta* és J. Tarle *1812—Napóleon* (az első francia császár Oroszországban). A teljesség kedvéért megemlítjük, hogy az olasz irodalomból Dante és Machiavelli művei szerepeltek a lefordított művek között.

A felsorolt tények mellé idekiváncozik még a magyar könyvkiadás egyik hatalmas vállalkozása éppen a háborús években. Ebben az időben tervezték és valószínűleg meg is kezdték *Az Európai Irodalom Kincsháza* című sorozatot. Ebben szerepelt Halász Gábor szerkesztésében *Az angol irodalom kincsháza*, Keresztury Dezső szerkesztésében *A német irodalom kincsháza*, Ruzicska Pál szerkesztésében *Az olasz irodalom kincsháza* és Illyés Gyula szerkesztésében *A francia irodalom kincsháza*. Az antológiákat az Athenaeum könyvkiadó 1942-ben hozta forgalomba.

Illyés Gyula a francia kötet bevezetőjében egyebek között a következőket írta: „A jobb idő és alkalom reményében szinte alapkövül teszem le ezt a könyvet... Hogy fejezi ki háláját az ember egy nép iránt? Bessenyei, Petőfi óta hány magyar író gazdagodott a francia szellem kincsházából? A fordítás tisztelgés is. Hálánk jeléül szeretnénk felmutatni ezt a tisztelgés-gyűjteményt a francia népek, sorsa felé pillanatában.”

Szó szerint jegyezzük ide az *Új Magyarország* egyik 1946-ban megjelent cikkéből a következő részletet: „...Érdekes és jelentős az a statisztika, amelyet a 'Der Schweizer Buchhandel' című svájci könyv-szakfolyóirat 1943. szeptember 13-i száma közölt a legnagyobb svájci könyvexport-vállalatnak, a Schweizer Vereins

Sortimentnek 1940/41. és 1941/42. évi exportjáról. A részletes kimutatás lényege, hogy míg 1941/42-ben a S. V. S. összesen 111.213.50 sfr. értékű könyvet exportált a világ 43 államába (Magyarországra 9.613.50 sfr. értékűt, azaz 8,6%-ot), addig 1941/42-ben, amikor teljes exportja 173.000.58 sfr-t tett ki, Magyarország egy-maga 54.691.09 sfr. értékű svájci könyvet importált, az egész svájci exportnak közel egyharmadát. Magyarán szólva: a háború kellős közepén Magyarország jóval több svájci könyvet vásárolt, mint a világ bármely más állama!"

A svájci szakfolyóirat a statisztikához hozzáfűzi még, hogy bár ez csak a S. V. S. exportját tünteti fel, a svájci könyvkiadók — lényegesen kisebb — saját exportja körülbelül ugyanazon arányokat mutatja. Megjegyzik még, hogy amikor a svájci könyvexport az amerikai kontinens felé csökkent, ugyanakkor „egyes európai államok” felé ugrásszerűen emelkedett.

Ami Stockholmot illeti, onnan főleg angol, amerikai és emigráns európai írók műveinek kontinentális kiadásait és német nyelvű fordításait (leginkább a Bermann-Fischer Verlag, a Ljus Förlag, a Continental Book Company stb. kiadványait) hozták a magyar könyvkereskedők.

„Vétkesek közt cinkos aki néma...”

A háború alatti magyar könyvkiadásnak a fordításokon kívül vitathatatlan eredményeként könyvelhetjük el az önálló magyar művek kiadását, illetve újrakiadását. Hiszen szinte valamennyi háborút viselő országban csökkent a szépirodalom kiadása. A Droit d'Auteur című folyóirat szerint, amelyet a Bernben működő Nemzetközi Szerzőjogvédelmi Iroda adott ki, az Egyesült Államokban 0,8, Norvégiában 2,1, Bulgáriában 4,3, Nagy-Britanniában 1,5, Magyarországon — a háború megkezdésének évében — 6,7 volt a 10.000 főre jutó önálló szépirodalmi kiadványok száma.

Nagy csökkenés mutatkozott az önálló kiadványokat illetően a legtöbb országban. Így például Finnországban 21%-kal, Nagybritanniában 7,3%-kal csökkent az önálló művek kiadása. Ezzel szemben Magyarországon a könyvkereskedelmi forgalomba került szépirodalmi művek 1939-hez viszonyítva 1941-ben 11%-kal növekedtek. 1943-ban például 7034 szépirodalmi mű látott napvilágot, 149 átlagos oldal-terjedelemmel. Ez különösen azért figyelemre méltó, mert már érvényben volt az 1942-ben kiadott miniszterelnöki rendelet, amely ponyvalektorátus létrehozását rendelte el. E tevékenység lényege: minden 3 pengő alatti mű megjelenését külön engedélyhez kötötte. A ponyvalektorátus függetlenül működött a cenzúrától, és ha a cenzúra át is engedett valamilyen ponyvát, a lektorátusnak joga volt a kiadását megakadályozni. Éltek is ezzel a lehetőséggel, sőt azzal is, hogy a már megjelent filléres vagy pengős ponyvát bevonják, zúzdába küldjék. A lehetőségeket mutatja a következő szám is. Ebben az időszakban Magyarországon ezernél több nyomda működött, a kiadók száma pedig meghaladta a háromszázat.

Az egykorú statisztikák szerint az 1942. és az 1943. évben eredeti szépirodalmi mű, tehát első kiadás, az összes megjelent irodalmi művek 80%-át tette ki.

Jelzéseként néhány író nevét és mű címét idézzük. Radnóti Miklóstól 1940-ben jelent meg az Apollinaire-fordítás, az *Ikrek havá* és a *Válogatott versek*. 1942-ben La Fontaine-fordítása, 1943-ban az *Orpheus nyomában* című válogatott műfordítások jelentek meg, és 1944-ben előkészítette új gyűjteményes kötetét, amelynek megjelenését a német megszállás tette lehetetlenné.

Ilyés Gyulától ezekben az években a következő művek hagyták el a nyomdát: 1940 *Összegyűjtött versei*, 1941 *Csizma az asztalon*, 1943 *Mint a darvak*, 1943 *Válogatott versei*, 1944 *A tű foka* (dráma).

A kiemlést a legnagyobbval folytatjuk: Móricz Zsigmond 1941-ben jelentette meg *Árvácska* című kisregényét és *Rózsa Sándor a lovát ugratja* című regényét. 1942-ben: *Rózsa Sándor összevonja szemöldökét*, *Kapitalista a tanyán*, *Rojtos Bandi*, *Fillettő*, *Nosza rajta*, *A fecskék fészket raknak*, *Kisiklott élet*, *Házasság vége*, *A csillagszemű* címen jelentek meg művei. Erre az időszakra esik a *Magvető* című Móricz-összeállítás többszöri kiadása is.

Az 1944. év első három hónapjában megjelent magyar művek szerzőinek nevét jegyezzük ide, távolról sem a teljesség igényével: Acsády Ignác *A magyar jobbágyország története* a Faust kiadásában, Ady Endre *Összes versei*, az Athenaeumnál jelent meg 100.000 példányban. Ambrus Zoltán, Arany János, Babits Mihály, Balázs Anna, Bercei A. Károly, Berda József, Bóka László, Bözdi György,

Féja Géza, Fekete István, Csathó Kálmán, Dercsényi Dezső, Dobrovits Aladár, Dsida Jenő, Gárdonyi Géza, Gulácsy Irén, Gyulai Pál, Herczeg Ferenc, Hunyadi Sándor, Ignác Rózsa, Illyés Gyula, Jankovich Ferenc, Jókai Mór, (7 művel), Kádár Erzsébet, Karinthy Frigyes (*Tanár úr kérem*, Vértes Marcell rajzaival), Keller Dezső, Keszi Imre, Krúdy Gyula, Laczkó Géza, Kodolányi János (4 művel), Koroda Miklós, Kosztolányi Dezső, Lyka Károly, Lajtor László (*Kossuth dunai konföderációs terve és előzményei*, a Faust kiadásában), Mándy Iván, Máraj Sándor (3 művel), Mária Béla (az illegális kommunista párt tagja volt, a jeles idegyógyász, de költészetével is harcolt, versei a Mentor kiadónál jelentek meg), Mécs László, Mikszáth Kálmán, Mohácsi Jenő, Mollinár Gizella, Móra Ferenc (4 mű), Móricz Zsigmond (3 mű), Munkácsy Mihály, Németh Andor (*József Attila* című munkáját a Cserépfalvi adta ki), Németh László, Passuth László, Ráth-Végh István, Reviczky Gyula, Ruffy Péter, Sándor Pál (*Két magyar filozófus* címmel jelentetett meg tőle könyvet a Faust kiadó. Itt jegyezzük meg, hogy az első magyar nyelvű Hegel-válogatás és fordítás is tőle látott napvilágot ezekben az években.), Szabédi László, Cs. Szabó László, Szabó Pál, Szalatnai Rezső, Szerb Antal, Szini Gyula, Tamási Áron (3 mű), Tersánszky Józsi Jenő, Thurzó Gábor, Thury Zoltán, Vajda János, Várkonyi Nándor, Vas Gereben, Vészi Endre, Veres Péter, Voinovich Géza, Zilahy Lajos, Zolnai Béla, Zrinyi Miklós (*A török áfium ellen való orvosság, avagy a töröknek magyarral való békessége ellen való antidotum* című munkájának megjelentetése nemcsak irodalomtörténeti kuriózum, hanem a nemzet függetlenségének, szabadságának megőrzése, illetve kivívása nagyon is időszerűvé tette Zrinyi művét), Zsirai Miklós...

A felsorolt nevekkal szemben felvetődhet az a jogosnak tetsző kifogás, hogy az összeállítás tendenciózus volt, mert például teljesen kihagytuk a fasiszta, antiszemita, antidemokratikus szerzőket. Valóban így történt, ennek okaként csupán azt az egyszerű ténnyt jelölhetjük meg, hogy számottevő magyar író — néhányat kivéve, akiknek a jobboldalhoz való csatlakozása szinte klinikai okokra vezethető vissza — nem adta el tollát olyan világnézetnek és politikai csoportosulásnak, amely emberiség-ellenes vagy antidemokratikus volt. A többiek, akiknek művei a felszabadulás után a Magyar Miniszterelnökség Sajtóosztálya által összeállított jegyzékben szerepelnek, másod-, harmadrangú alakjai voltak az irodalom, de még inkább az irodalom túli életnek, s akik elsősorban a fasiszta, náci nyilaskereszties elméletet meglovagolva gondolták pótolni hiányzó irodalmi tehetségüket. A jegyzékben szereplő kiadványok elsősorban politikai füzetek voltak, szépirodalmi mű ebben a vonulatban egyetlen egy sem született olyan fajsúlyú, amely fennmaradt volna a minden irodalmi művet megmérő idő rostáján. (A jegyzékben szereplő kiadványok az összes megjelent művek 2%-át teszik ki.)

Ezzel szemben elvitathatatlan érdeme a magyar könyvkiadásnak mind irodalomtörténeti, mind politikai szempontból a zsidó szerzők önálló, vagy antológiákban történő megjelentetése. Ezekből a kiadványokból néhány antológiaszerű művet említünk csupán. 1939-ben jelent meg először, de kiadták még az 1944. évben is Komlós Aladár szerkesztésében az *Ararát* című évkönyvet, amelynek 1944. évi kötetében a következő szerzők szerepeltek: Pap Károly, Várnai Zseni, Ligeti Ernő, Molnár Ákos, Kecskeméti György, Goda Gábor, Grósz Ernő, Kardos Pál, Kardos László, Turóczi Trostler József, Berend László, Mohácsi Jenő. A másik kiadvány *Zsidó Évkönyv* címmel jelent meg szintén 1939-től. A harmadik ilyen antológia az *OMZSA naptár*, a negyedik a *Magyar Zsidók Könyve*. Ezekben az antológiákban esszéket, szépirodalmi alkotásokat találunk, ugyanakkor a világirodalom jelentős zsidó íróitól válogatásokat, sőt évről évre az élő héber, illetve jiddis nyelven alkotó írók műveiből is jelentős válogatást közölnek. Mindez történik akkor, amikor Európában már a krematóriumok százezreket nyeltek el, és a koncentrációs táborokban Hitler fajelmélete alapján emberek milliói sínylódtek. Hogy érzékeltessük a magyar irodalom tetteinek súlyát, újra Európára kell tekintenünk.

Könyvek füstje Európa felett

1933-ban, amikor Németországban a náciok szerezték meg a hatalmat, Josef Goebbels, az általa szervezett népfelvilágosító propaganda minisztérium vezetője, a náci birodalmi kultúrkamara elnöke *Naplóm* című könyvében leírja e hatalomátvétel előtti napokat és uralomra jutásukat. Részletezi a feladatokat is. Egyebek

között ezeket írja: „A hivatalban egész sor személyi változást hajtok végre, főleg a rádiót illetően. A sajtóosztály is újra cselekvőképes... A sajtó most már teljes egyöntetűséggel dolgozik... Szellemi hódítóhadjárat előtt állunk, amelyet a világban épp úgy meg kell valósítanunk, mint ahogy Németországban keresztül-vittük...”

Mivel kezdték a szellem hódítóhadjáratát? Mint a világtörténelemben annyiszor, a könyvek elégetésével. 1933 májusában Berlinben lobogtak fel először a könyvmáglyák. Az *Ut* című baloldali folyóirat tudósításában a következőket olvashatjuk erről: „Május 10-én a berlini opera és a berlini egyetem között fekvő tér különös látványosság színtere volt. SA egyenruhás, kezükben fáklyát tartó diákok hatalmas máglyát állottak körül, amely a gyújtogatás tudományának minden szabálya szerint készült — könyvekből. Teherautók egyre újabb és újabb kosarakat hoztak telve irodalommal... Dörögtek a rezesbandák, s amikor a lángok belekaptak a könyvrakásba, Németország felszabadulásának örömére, himnusz szállt az ég felé... Azon, hogy Marx, Lenin, Sztálin munkáit elégetik, igazán nincs mit csodálkoznunk... Amde a fasiszta fiatalok nem elégszenek meg ezzel... Zweig, Mann, Döblin... ugyanúgy tűzre kerülnek, mint Remarque, Gläser és mások. A könyvekből emelt máglya a berlini egyetem előtt nemcsak ama egyetemi bajtársak bolondos garázdálkodása, akik a könyveket sohasem szerették... Ez a tűz az egész világnak megmutatja a határt, ameddig az emberiség elért...”

Berlin után a többi német városban is kigyulladtak a könyvtűzek. Ezt követően szervezett, tervszerű pusztítás következett. A náci irodalmi kamara feketelistára tette a nemkívánatos könyveket. Minden könyvnek, amely ezen a listán szerepelt, pusztulnia kellett a könyvkereskedésekből, raktárakból, könyvtárakból, magánlakásokból egyaránt. Az élő szerzőknek menekülniük kellett az országból.

A Goebbels-idézetben megjelölt program: a világ kultúrájának átszervezése következett. Németország után Ausztriában semmisítették meg a nemkívánatos könyveket és úzték el hazájukból a náccikkal szemben álló írókat. Azután Csehszlovákia került sorra, ezt követte Lengyelország kultúrájának átszervezése. Lengyelország lerohanása után rövid időn belül háromezer lengyel nyelvű könyvet helyeztek indexre. Később betiltották az angolból, németből, franciából fordított könyveket is. Aztán bevonták valamennyi lengyel történelmi, földrajzi és irodalmi tankönyvet. Amikor ezzel elkészültek, elpusztították a könyvtárakat is. Lengyelországban a könyvtárak 70%-a semmisült meg. Varsóban 12 nagy könyvtárat tettek tönkre a németek. Ezeknek a legértékesebb darabjai azonban nem Lengyelországban pusztultak el. A németek 1939 novemberében összegyűjtötték a kincseket érő lengyel könyveket (köztük a szejm híres külföldi parlamenti naplójúteményét és nemzetközi jogi könyveit) és különvonaton Németországba vittek. Körülbelül 50.000 kötet könyv és 3300 folyóirat számtalan évfolyama került így Berlinbe. (A berlini csatában ezek nagy része elpusztult.) A varsói nagy zsinagóga híres héber könyvtára Bécsbe került, s ott nyoma veszett.

Kelet-Európa lerohanása után a náciak Nyugat-Európát hódították meg és folytatták a kultúra átszervezését. Luxemburgban kirabolták a nagyhercegi palota könyvtárát, tilos volt a francia beszéd, és betiltották a francia nyelvű tankönyveket is. Hollandiában is a tankönyvek jutottak először a megsemmisítés sorsára. Belgrádban szintén kirabolták a könyvtárakat. Az angol könyvtárak viszont a bombázásoktól szenvedtek rengeteg kárt. A British Múzeum könyvtárában egyetlen éjszakán 150.000 kötet könyv égett el. A Szovjetunióban a németek által megszállt területen 4000 könyvtárat romboltak le, és ezek 17 milliós kötetnyi állományát elpusztították.

Hogy mindezt miért tették, arra Babits Mihály szavai adnak magyarázatot: „Az idej magyar könyvnapot kevéssel előzte meg az európai könyv tragikus napja: a berlini könyvégetés... A könyvégetők a végső következtetést levonták: a könyv hatalom... A barbár lélek hatalmat lát a betűben és elégeti...”

Kultúrdiplomácia a szellemi ellenállásért

Mielőtt a *Magyar Csillag* keletkezésével, működésével foglalkoznánk, az előbb idézett tényekkel szembeállítunk néhány dokumentumot, kiegészítésként a magyar könyvkiadók és könyvkereskedők tevékenységéhez. Az *Általános Sajtófigyelő* 1943. november 20-i számában olvashatjuk a Külföldi Sajtótermékeket Ellen-

őrző Hivatal egyik jelentését: „A hivatal négyévi tapasztalata azt mutatja, hogy a németországi könyvbehozatal csökkent... Ez érthető is. Köztudomású ugyanis, hogy a III. Birodalom az írók, költők munkásságát is a propaganda szolgálatába állította. A magyar olvasó tehát német helyett más irodalom után érdeklődik... A németországi könyvek kárára történt behozatal ellensúlyozására” bizonyos szervek kormányintézkedést követeltek, azonban minden ilyen kísérletet a Külügyminisztérium Kulturális és Sajtóosztályának vezetője, Ullein-Reviczky Antal követ, mint külpolitikai szempontból időszerületlen cselekményt megakadályozott, „azon nyomban megtette a szükséges intézkedéseket és a javaslat ad acta került...”

Egy másik érdekes jegyzőkönyv a folyamahajózás mellett működő fővámhivatal munkájáról szól: „Fábián László vámszaki főtanácsos 1943 október végén átvette a hivatal vezetését. Az addig is szándékosan mellőzött rengeteg német nyelvű és birodalmi eredetű sajtótermék vámkezelését elodázta, késedelmesen, alaki hibákkal terjesztette fel.” Ennek egyebek közt az volt a jelentősége, hogy a későn vámkezelt sajtótermékekre olyan összegű fekbért szabtak ki, hogy azt a megrendelő nem tudta, vagy nem akarta kifizetni, így inkább eltekintett annak átvételétől, a vámhivatal pedig visszaküldte a feladónak Németországba. Ezt példázza a következő jelentés is: „Az utóbbi időben nagy mennyiségű, körülbelül 38 ezer darab német birodalmi tankönyv érkezett... A nemzetiségi szempontból közömbös természettudományi... stb. tankönyvektől eltekintve, a küldemény legtöbb darabja a magyar önérzetet sértő, bántó részeket tartalmaz, magyar városok neveit következetesen német átírásban közli és meghamisítja a történelmi adatokat. Majd mindegyik közli Adam Müller Buttenbrun magyarelles megállapításait, közleményeit, jóllehet műveit évtizedek óta kitiltották az országból. A hírhedt Schwabenliedjét a most érkezett 1000 darab tankönyv és húszezer oktatási segédkönyv is tartalmazza.” E kiadványok felülvizsgálatára bizottság alakult, amely lassúságával szabotázs-számba menő tettet hajtott végre, tudniillik a magyar-német kulturális egyezmény értelmében a birodalmi német anyag elvileg cenzúrázás nélkül kerülhetett könyvkereskedelmi, illetve újságárusi forgalomba.

Összegezve: a magyar könyvkiadás és a magyar írók, valamint a hivatali apparátus bizonyos szekciója merte és tudta is vállalni a náci szellem elleni harcot, akkor, amikor Európa teljes német megszállás alatt volt, illetve a német szuonyok csinálták a kultúrát szinte egész Európában.

A fáklját a Magyar Csillag viszi tovább

1941. augusztus 4-én halt meg Babits Mihály. Az irodalmi életben és a *Nyugat* gárdájában zavar volt a lap megszűnését illetően. Többen úgy gondolták, hogy a *Nyugat* nem szűnik meg, mert sem az 1938. évi sajtótörvény, sem az 1940. évi cenzúrarendelet nem tartalmazott ilyen jogszabályt. Azonban a miniszterelnökség sajtóosztálya jól tudta, s ezt a *Nyugat* szerkesztőinek is tudomásul kellett venniük, hogy 1939 decemberében Imrédy miniszterelnök aláírásával pár soros rendelet jelent meg, a sajtótörvényt kiegészítendő, amelyben benne foglaltatik az a tény, hogy egy lap akkor is megszűnik, ha a szerkesztője meghal vagy a lapot életben tartó társulás (mint jogi személy) megszűnik. Így került sor arra, hogy a *Magyar Nemzet* Babitsot búcsúztató cikkében megállapította: „A *Nyugat* megszűnt, nincs többé irodalmi folyóiratunk.”

A korabeli évkönyvek szerint körülbelül 150 folyóirat és 25-30 napilap irodalmi, művészeti melléklete állt rendelkezésükre az íróknak. Mégis, harminc év távlatból, jogosnak tetszett ez a megállapítás. Ezt felismerte valamilyen irodalmi csoportosulás is 1941-ben. Versenyfutás indult — a kulisszák mögött — a *Nyugat* jogutódlásáért. A jobboldal különböző csoportosulásai ostromolták a miniszterelnökség sajtóosztályát azzal a céllal, hogy birtokukba vegyék és szóróstitül-börösztül lenyeljék a *Nyugat* Irodalmi és Könyvkiadó Rt-t, mint nemkívánatos zsidó, polgári radikális, baloldali csoportosulást és „a kor szellemének” megfelelően átszervezzék. Milotay Istvántól Dövényi Nagy Lajosig és Kolozsvár-Borcsa Mihályig sok jobboldali szerkesztő nyújtotta be igényét, hogy valamelyik pártfoglaltjának szerezzen irodalmi lapengedélyt és beültesse a *Nyugat* Rt. élére.

Versenyen kívül, szinte kedve ellenére adta be a kérést Illyés Gyula egy új lap alapítására. Saját szavai szerint minden remény nélkül, becsületből. Társai sem bíztatták sok eredménnyel: „Két év kell csak ahhoz, hogy megértesd, amit

akarsz” — mondja Márai. „Írj inkább” — mondja Illés. És Keresztury: „Nem ismered az írókat...” „Nemcsak az összefogásra kapok legyintést. Legyintés-féle legyen a jóakarátú mosolyokban is. Egy biztatásra átlag harminc kétely esik: most? Ilyen viszonyok közt? ilyen felfogással?” Németh László és mások viszont biztatták: „Jó tíz éve írtam a *Nyugutba* az irodalom önkormányzatáról... Akkoriban a politika különösen ráncigálta az írókat, recepteket rakott eléjük, minősítette, egymásnak unszolta őket... Mai eszemmel úgy látom; az irodalomnak szüksége van az ilyen kísérletre.” Cs. Szabó László „az irodalom köztársaságának megteremtését”, Ottlik Géza a „szellemi szabadság bástyájának” létrehozását sürgette.

A lapalapítás hivatali és lélektani folyamatáról mondta a főszerkesztő Illyés Gyula: „Mindnyájan éreztük, rendezni kell a védelem hadsoraát. Az ellenség be-lőtt. Babits még életében hevesen amellett fogott pártot, a *Nyugatot* folytatni kell, bármi módon, ha más címmel is. Halála után többször jártam a Várban, a miniszterelnökségen. Antal Istvánnal tárgyaltam. Sokat segített a lapengedély megkapásában Komjáthy Aladár, aki a sajtóosztályon dolgozott, és ismert minden belső fogást. A negyedik látogatáskor közölték, hogy Schöpflin és én kapunk lapengedélyt, de az eredetileg javasolt *Csillag* helyett *Magyar Csillag* címet kell adni a lapnak. A feladattal úgy voltam, mint Jónás a prófétasággal, Babitstól örököltem és ingyen kaptam a követ, és nyakamba a felelősséget...”

A folyóirat még meg sem jelent, de az újságok hangorkánja támadt fel ellene, vagy mellette. Harmincnál több cikkben a még meg sem született folyóiratról van szó. Ízelítőül a hangra és a módszerre idézzünk néhány cikkrészletet.

A *Magyarság* című nyilas napilap a *Magyar Csillag* megjelenéséről szóló hirtetéseket kommentálva írta: „Nagy öröm napja virrad október elején a magyar irodalmi baloldalra. Megjelenik a *Nyugat* szellemi jogutóda, Illyés Gyula folyóirata a: *Magyar Csillag*. A *Népszava* címet viselő marxista szaklap oly készséges lelkesedéssel hirdeti ezt az eseményt, mintha az egykori *Vörös Csillag* újjászületését várná Illyés Gyula új üstökösétől.”

A *Nemzetőr* emígyen kesergett: „Arról a *Magyar Csillagról* van szó, amelyet Babits halála után ragasztottak a szomorú magyar égre, mégpedig azért, hogy a *Nyugaton* uralkodó hibrid-polgári-materialista szellemnek magva ne szakadjon...”

Voltak, akik azt javasolták, hogy *Vörös Csillag* vagy *Zsidó Csillag* néven jelenjék meg a folyóirat. Mások pedig éppen programja miatt irodalmi gittegyületet láttak a *Magyar Csillag* írói gárdájában, és „elefántcsonttorony!” felkiáltással ítélték el a lapot és szerkesztőjét.

Illyés Gyula főszerkesztő, Schöpflin Aladár társszerkesztő, Keresztury Dezső rovatvezető és Gellért Oszkár azonban nem hátrált.

Az 1941 október elsején megjelent első és az azt követő számok mutatták meg ezt. Ha kézbe vesszük az újszülöttet, láthatjuk, hogy formára, külsőre a *Nyugat* lenne, mert még a Mikes Kelemen ábrázoló embléma is a helyén van. Csak a tartalomjegyzék fölött olvasható az új cím: *Magyar Csillag*. És a szerkesztő neve helyén, ahol valamikor Ady, Ignótus, Osvát, Babits, Móricz, Gellért neve volt olvasható, Illyés Gyula és Schöpflin Aladár neve állt. A lap terjedelme 64 oldal, azaz négy ív volt. Érdemes felsorolni az első szám tartalmát. Ez már magában is sokat mond arról, hogy az irodalom egyesítéséről vallott szándék nem csak program volt:

Illyés Gyula Széchenyiről írt költeményt. Schöpflin Aladár *Magyar Csillag* címmel a lapindító és programadó cikket írta. Babits Mihálytól öt, eddig meg nem jelent költeményt közöltek. Móricz Zsigmond prózával, Bóka László verssel, Cs. Szabó László tanulmánnyal, Szabó Lőrinc műfordítással, Illés Endre novellával, Erdélyi József Babits halálára írt költeményével, Mohácsi Jenő tanulmánnyal, Sárközi György három költeménnyel szerepelt. Az *Adat* és *anyag* rovatban Arany ismeretlen levelét és Veres Péter szociográfia-jellegű írását találjuk. A *Mérték* rovat Halász Gábor bevezető cikkét, a *Figyelő* Bóka László, Tolnai Gábor, Cs. Szabó László, Schöpflin Aladár és Kerényi György kritikáit közölte. *Órjárat* rovatában Joó Tibortól *Irányított tudomány* címmel tanulmányt jelent meg.

Az első számot még negyvenhét megjelent *Magyar Csillag* követte. Ezekben hetvennél több magyar költő műve látott napvilágot. Számuk meghaladja az ötszázat. Harminchárom szerző nyolcvannégy novellája, negyven tárca és riport huszonhét írótól és két regény (Illyés *Hunok Párizsban*, Ottlik *Hajnali háztetők*) a széppróza mérlege.

Az ország legjelentősebb és hosszú időn keresztül egyetlen irodalmi folyóiratának irányításában a szerkesztőkön kívül még jó néhány író részt vett. Nagyrészt a *Nyugat* második, harmadik nemzedékének képviselői alkották ezt az írói gárdát. Esszé-irodalmunk és kritikáink legjobbjai voltak a folyóirat irányító munkatársai: Illés Endre, akinek már Babits mellett is jelentős tanácsadói szerepe volt, a szintén Babits szűkebb köréhez tartozó kivételes tudású Halász Gábor, Cs. Szabó László, Rónay György, Kolozsvári Grandpierre Emil, Bóka László, Kádár Erzsébet és a *Nyugat* képzőművészeti rovatának vezetője, Farkas Zoltán.

A legtöbbet szereplő munkatársak: Elek Artúr, Gulyás Pál, Jékely Zoltán, Jócsik Lajos, Képes Géza, Komjáthy Aladár, Makay Gusztáv, Mátyás Ferenc, Márai Sándor, Nagy Lajos, Németh László, Ortutay Gyula, Radnóti Miklós, Sárközi György, Sötér István, Szabó Lőrinc, Szabó Zoltán, Szerb Antal, Tamási Áron, Thurzó Gábor, Vas István, Veres Péter, Weöres Sándor voltak.

Hogyan kapcsolódott az európai értékek összegyűjtéséhez és milyen szerepet töltött be a háború, az embertelenség elleni harcban a *Magyar Csillag*?

Újra csak Illyés Gyula szavait kell idéznünk. „Nem minden irodalomnak volt irodalom túli feladata. A miénknek volt, s mindig is lesz.” Hol direkt „politikus” írásokkal, hol indirekt „apolitikus” magatartással, de beleszólt a magyar irodalom a politikába, illetve elvégezte a maga területén azt a feladatot, amelyet a politika nem tudott, vagy nem akart elvégezni.

A 48 megjelent *Magyar Csillag* számban a kritikai rovatban vagy önálló tanulmányban 500-nál több külföldi író művének ismertetése, kritikája jelent meg. Közülük huszonnégy angol író művéről szólt, három írás az angol irodalom átfogóbb kérdéseire kapcsolódott. (Pl. a Halász Gábor szerkesztette *Angol irodalom kincsháza* című mű bírálata, Bíró Pál *A modern angol irodalom története 1890–1941* című munka bírálata.) A francia írókról és a francia irodalom általános kérdéseiről ötvenegy írás szólt. A német nyelvű irodalommal tízenyolc-szor foglalkoztak a *Magyar Csillag* hasábjain. Ebből háromszor Goethe, négyszer Schiller, négyszer Hauptmann került az írások középpontjába...

A *Magyar Csillag* munkáját, különösen a kritikák tematikáját figyelve és számbavéve, újra utalnunk kell arra a tényre, hogy a folyóirat megjelenése 1941–1944 közé esik. Ekkor Magyarország hadiállapotban állott a Szovjetunióval, az angol-szász hatalmakkal.

Számban nem az első helyen szerepel, de minőségi és politikai súlya miatt először beszélünk az orosz és a szovjet irodalommal foglalkozó írásokról. Az orosz és a szovjet irodalommal közvetlenül foglalkoztak például a következő írások: Halász Gábor Turgenyevről írt ragyogó tanulmányt a lap 1943. január 1-i számában. Az orosz forradalmár típusát és a másik két orosz író-óriás, Dosztojevszkij és Tolsztoj típusalkotását elemzi. Kádár Erzsébet élő szovjet íróról, Leonnyid Szolovjovról és művéről a *Csendhúborítóról* írt kritikát az 1944. január 1-i számban. Szerb Antal Gogol-tanulmánya 1944. február 15-én jelent meg. Gogol ürügyén szót ejt az élő szovjet irodalom olyan alkotóiról, mint Ilf és Petrov — akiknek *Szovjet milliomas* című művük akkor jelent meg —, említést tesz Solohovról és művéről, a *Csendes Donról*. Ennek megint az ad különös jelentőséget, hogy a Cserépfalvi kiadó ezekben az években jelentette meg a *Csendes Dont*. Közvetve két írás foglalkozik az orosz, illetve a szovjet élettel. Cs. Szabó László *Troyat Dosztojevszkij könyve* címmel ismerteti az orosz származású francia író Dosztojevszkij-tanulmányát. Értékeli, minősíti a munkát és a Dosztojevszkij életművet. Ezen kívül kiemeli, hogy a könyvet Déry Tibor és Sárközi György fordította, kitűnően. Joe E. Davies *Moszkvai küldetés* című könyvéről Csécsy Imre írt ismertetést. A könyv szerzője a harmincas években az USA moszkvai nagykövetségét vezette. Ezekre az évekre emlékszik vissza. (A könyv német fordítása 1943-ban jelent meg Zürichben.) A szerző és a cikkíró is félreérthetetlen szimpátiával vall az orosz-szovjet életéről, a szovjet vezetőkéről, diplomatákról. Az 1944. március 1-i számban Kiss Dezső *Az orosz rejtély* címmel írt tanulmányt. A szerző Oroszország és a nép történetét elemzi és eljut az 1917-es forradalomig. „A forradalom politikai és materiális kihatását ismerjük, de nem tudjuk lemérni befolyását az orosz nép lelkére és formáló erejét. A bolsevizmus nem csupán politikai forradalmat jelent, hanem jelent egy rendkívül meggyorsított, lázasra felfokozott... szerves gazdasági átalakulást is... A nagyipar keletkezésének és fejlődésének minden kínját és szenvedését, amely Európában és Amerikában nemzedékekre elosztva mégiscsak elviselhető volt, az orosz népnek egy lassú fejlődés után két és

fél évtizedre sűrített formában kellett magára vállalnia...” A tanulmány — bár több pontja vitatható — egy pillanatra sem hagy kétséget afelől, hogy a szerző a szovjet győzelmét várja, sőt biztos abban. *Pacsimu* a címe Boldizsár Iván novellájának (1944. március 1-i szám), P. G. meséli el a háború értelmetlenségét és a visszavonulás miatt letargiába esett társainak egyik élményét. Orosz anya, annak menyé és Nyikoláj, a fiú, de az egész falu felvillan egy pillanatra, embe- rian, szenvedően. Aztán a háború kegyetlensége, a háborús halál kiszámíthatat- lansága ad drámai fordulatot a novellának. Az emberség, a szenvedő anya miéértje fia halála miatt igazi művészi megformálást kapott.

Elhhez hadd idézzünk egy-egy példát a francia és az angol írókról közölt kri- tikákból:

Szabó Zoltán *Az első háborús remekmű* címmel vezető cikkben ismertette Antoine de Saint-Exupéry *Pilote de guerre* című könyvét, amely a „francia tra- gédiáról”, a németek elleni háborúról szól. A regénynek még nem jelent meg a magyar nyelvű kiadása, ezért Szabó Zoltán oldalakat fordított és nagyon részle- tesen ismertette a tartalmat. Nem a kritikát értékeljük, hanem felidézzük néhány sort a fordításból, amely szervesen épül az írás gondolatmenetébe, amelyben a regény alaphelyzete: a német csapatok előrenyomulása és a francia csapatok meg- semmisülése egy francia pilóta szemével — világosan ábrázolja volt. Szabó Zol- tán cikke és fordítása szerint a regény így ábrázolja a németek közeledését: „...Egy nyár tartályaiból kifogy az üzemanyag. Láttam elhagyott cséplőgépe- ket. Elhagyott aratógépeket és kéveket. Az utak árkaiban elhagyott, dög- lött gépkocsikat. Elhagyott falvakat láttam. Egy üres falu kútjából folyt el a víz... Hirtelen egy lehetetlen kép merült fel előttem. Úgy láttam, hogy a torony- órák is megállottak. Minden toronyóra megállt. A falusi templomok toronyórái. A pályaudvarok jelzőórái. Az ingaórák, az üres házak kandallói. És itt, egy el- menekült óras boltjának kirakatában egész múmiasereg, megannyi ingaóra-hu- la. A háború... nem húzzák fel többé az ingaórákat. Nem takarítják be töb- bé a répát. Nem javítják ki többé a sérült vasúti kocsikat. S a víz, amely nem- rég még szomjat oltott, vagy vályúba kényszerült... pocsolyává árad a templom előtt. S az ember júniusban meghal.”

Az angol regény, amelynek a kritikájáról szólnunk: Eric Knight *This above all* (Légy hű magadhoz). A kritika írója, Sötér István a regény alaphelyzetét világó- san vázolta fel: Az angolok harca a német hadsereg ellen, akkor, amikor már az első nagy vereséget is elszenvedték Dunkerque-nél, és a német repülőbom- bázók az angol városokat. Clive, a frontot — Dunkerque-t — járt proletár ka- tona az angol társadalmi rendszert akarja lerombolni. Vele szemben Prudence, a fiú szerelme, aki a *high life* tagja származása szerint, — fogalmazza meg az angolok megmaradásának alapgondolatát: harcolj Angliáért! Most minden, így ahogy van, az életet jelenti. „Ez a regény vitáirat és eposz — írta Sötér —, a védekezés Anglia hősköteménye... Clive és Prudence nagy jelenet a sziklatetőn, amelynek érveire, átkaira, keserűségeire ma még úgy figyelünk fel, mintha a mi szavainkat kiáltanák az éjszakába...” S amikor Clive meghalt, a német bombák gyújtotta tűznél Prudence London utcáit járja és ott mondja ki a méhében lévő gyermekéhez beszélve: „Most nekünk azért kell harcolnunk, amiben én hiszek. És aztán, majd azért, amiben ő hitt. Meg fogjuk nyerni ezt a háborút, mert ki- bírjuk a végsőkig.”

A magyar vonatkozású írások közül néhányat említünk meg. Illyés Gyula ti- zenhárom folytatást közölt *Hunok Párizsban* című regényéből. Erről elmondhat- juk, hogy kurzusellenessége mellett az igazi Párizst, a franciát idézi meg. Ebben vállalja Illyés 1919-et, az illegális munkát, az emigráció munkaszolgalmát. Bá- torsága csak úgy mérhető le, ha valaki elolvassa a jobboldal lapjait, de még a baloldalinak számító lapokat is. Az évforduló kapcsán egymást túllícitálva ta- gadták meg 1919-et.

Még egy epizód Illyésről: a szélsőjobb egyik hatalmassága kisajátítási és édesgetési céllal tanulmányt közölt Illyésről. Illyés versben válaszolt és elhatá- roltta magát minden együttműködéstől. A *Tüzes trón* című költeményre az Új Ma- gyarország válaszolt. Egyebek között szemére vetette Illyésnek, hogy az ő forradal- mának egyik változata az 1918—19-es forradalom. Ha Illyés kitart emellett, ak- kor minden eszközzel harcolnak ellene. Ezt a választ átvette az *Egyedül Vagyunk* is. Illyés Gyula a *Tüzes trónon* címmel ismertette az *Új Magyarország* válaszát, és

néhány megjegyzést fűzött a cikkhez. „A magunk részéről csak annyit teszünk a vitához... hogy először mondják meg nyíltan: Mi a véleményük a Magyarországon lévő, közel egymillió zsidóságról, a zsidókérdésről?... Mi a véleményük a zsidó íróknak a kommunizmusban játszott szerepéről? Erre válaszoljanak!” Illyés válaszolt. Mindenkinek közölte az írását, aki elérte a művészi rangot. A fajtörvényeket semmibe véve vallotta: „Ez a lap a magyar szellem szabad parlamentje.”

A *Magyar Csillag* hasábjain látott napvilágot Darvas Szilárd költeménye, a *Két keresztény beszélget.* Az *Egyedül Vagyunk* vezércikket írt a vers és a *Magyar Csillag* ellen. Közölte és elemezte a vers félreérthetetlen sorait. Végül ügyészi eljárást követelt a lap és a vers szerzője ellen.

Sorolhatnánk a példákat, de ezek világosak és egy kis utánjárással elérhetők. Inkább a kritikai ellenállás egy sajátos formájára utalunk. Ezt Rónay György írásában találtuk meg. Rónay Bernanos *Egy falusi plébános naplója* című regényéről készített kritikát. Ebben írta: „Nálunk még ma is sok tévhit él a katolikus irodalomról, s ott is, ahol éppen küzdeni kellene e tévhitnek ellen. Bernanos megta-
nithat rá, hogy a katolikus irodalomnak, sem művészetben, sem 'világnézetben' nem szabad megalkudnia, és legfőbb kötelessége a könyörtelen őszinteség... A katolikus irodalmat nem lehet eladni semmiféle programnak és politikának, mert a katolicizmusnak csak egy politikája lehet: az evangéliumé. Az pedig nem gyűlöletre tanít, hanem szeretetre.”

„... ki ne fosszák a legszegényebbeket ...”

A népi írók, az urbánusok, a polgárok, a konzervatívok, de minden író tudomásul vette a történelmi tény: Magyarországon a dolgozókat nem lehet kihagyni a számításból, nem lehet kihagyni az irodalomból. A *Magyar Csillag* hasábjain ezt nevek, alkotások bizonyítják. Mindenki helyett, vagy nevében Veres Péter szavait idézzük: „Az írók közt talán most már béke lesz... Persze nem lesz valami szent és örök béke az írók között sem, csak talán annyit remélhetünk, hogy a legjobbak, akik még bírnak parancsolni indulataiknak, megértik az idők szavát és nem kapkodnak és hadakoznak egymás közt feleslegesen... Nem szabad többé eszközül adni magunkat semmiféle politikai vagy sajtó-összeesküvésnek, amely a mában már a jövő szabadságát fojtogatja... minden réteg életérdekei fontosak, de nekünk arra kell vigyázni, hogy a mi szavainkkal, a mi eszméinkkel és a mi becsületünkkel ki ne fosszák a legszegényebbeket, az igazi sokaságot, a munkásokat és a parasztokat, azokat, akiknek nincsenek intézményeik és nincsenek szószólói, rajtunk, ún. népi írókon kívül... Mi írók vagyunk, nekünk nem kell a hatalom: nekünk az igazság kell. A történelmet nem mi hozzuk, a történelem ránk görög, mint a lavina, de akármi lesz is, ha csak egyetlenegy megmarad is közülünk, annak az a kötelessége, hogy a legalulmaradtakért, a munkásokért, a parasztokért, cselédekért, napszámosokért szót emeljen... S most már félni sincs okunk. Sajtó-összeesküvés, politikai elhallgattatás már nem árthat nekünk. Már benne vagyunk a magyarság történelmében, nemcsak a könyveinkkel, hanem a magatartásunkkal is. Már nemcsak leszünk, hanem vagyunk is.”

Nemcsak a nagy európai nemzetek harcát és irodalmát kísérték figyelemmel a magyar írók a folyóirat hasábjain. Akkor, amikor Hitler csapatai megszállták Közép- és Délkelet-Európa kis államait, szomszédainkat, s akkor, amikor a hitleri politika ezek megszűnéséről beszélt, és a birodalmi térképeken mint protektorátusok szerepeltek, akkor a *Magyar Csillag* hasábjain Jócsik Lajos *A kelet-európai irodalom* című tanulmányában ilyen gondolatokat vetett fel: „Itt élünk Délkelet-Európában, kilenc nép, már egy évezred óta élünk egymás mellett, s eddig alig figyeltünk egymásra. A külső hatások úgy szét dúltak bennünket, hogy egymást már megismerni sem akartuk, holott annyira hasonlítottunk egymásra, mint közös szülők kilenc gyermeke. Olvasom a kilenc délkelet-európai nép alkotóit, lesem prózaíróik munkáit, s az alkotó tudatot a munka mögött, s mindenütt ugyanaz a lélek viaskodik, örül az életnek vagy töpreng az emberi és nemzeti sors felett. Milyen hatalmas azonosság! Ady nagy feljajdulásait diktálja az emlékezés minden pillanatban: 'Miért nem találkozunk hát...?' Itt vagyunk együtt. Egymás mellett. A sejtések fájdalmasan ébrednek fel az elszalasztott történelmi lehetőségek után. Ha okulhatunk egyáltalán, okulásunk szóljon a jövődönék, mely még teljesen előttünk áll.”

Talán túl sok az idézet, de mondandónknak és állításunknak harminc év távlatából csak így szerezhettünk érvényt. Csak tényekkel bizonyíthatjuk azt, hogy a *Magyar Csillag* szerkesztői és írói országunk egyik legnehezebb időszakában vállalták a *Nyugat* örökségét, az emberi szabadság védelmét, és a háborúval a modern kor követelte harcoss humanizmust állították szembe. A *Magyar Csillag* önálló lapként vonult be irodalmunk történetébe és a Schöpflin Aladár lapindító cikkében megjelölt utat végigjárta: tovább vitte a magyar irodalom fátyláját és a sötétség idején is világított.

„Az irodalom az emberi szellem egyik maximuma”

Elfogadva Gyárfás Miklós egyik 1945-ös cikkének megállapítását, hogy „az irodalom az emberi szellem egyik *maximuma*; a náciizmus a *minimum* teljessége” — vitathatatlanul megállapíthatjuk: a magyar irodalom és a magyar szellemi élet jelentős vonulata, a *Magyar Csillag* szerkesztőivel az élen vállalta az ellenállás maximumát. De felvetődik a kérdés, hogy vajon hogyan történhetett meg mind a könyvkiadásban, mind a folyóiratban mindez? Az okokat keresve figyelni kell arra, hogy létezett Magyarországon valamiféle polgári szabadság és demokrácia ezekben az években. Pontosabban a húszas évek elején gyakorolt nyílt ellenforradalmi terror után létrejött Bethlen-féle korcs polgári demokrácia létezett, kiszolgálva a földesúri és kapitalista érdekeket, de éppen létrejöttének körülményei miatt valamilyen hasonlóságot mutatott a fejlettebb európai polgári demokráciákhoz. Az irodalom oldaláról nézve az államapparátus több szekcióját, egy liberális jellegű polgári demokráciáról beszélhetünk, amely ugyan nem változtat a rendszer lényegén, azonban e ténynek motiválnia kell történelem- és irodalomtörténeti szemléletünket. Nem óhajtunk a történészek által kutatott területekre átnyúlni, inkább az ő eredményeiket figyelembe véve megállapíthatjuk, hogy Magyarországon ebben az időszakban a kormány szervei, Kállay Miklós miniszterelnökségével, a nyilas mozgalmat szinte teljesen szétzüllesztették olyanira, hogy a német megszálláskor, 1944 márciusában képtelenek voltak egy nyilas kormányt létrehozni. Az a sajátos helyzet történt meg, hogy az országunkat körülvevő nemzetek megszállása, náciizálása a magyar szellemi élet jelentős szekcióinak balratolódását eredményezte, és az uralkodó osztály — mind a polgárság, mind a földesúri réteg — egyes csoportjait is arra kényszerítette, hogy hivatalukban demokratikusabb álláspontot foglaljanak el. Így jutott el Bajcsy-Zsilinszky Endre is sok társával a nemzeti ellenállás gondolatáig, illetve a fegyveres ellenállás gyakorlatához, és a diplomácia területén Ullein-Reviczky Antal sok diplomata társával a szolgálat megtagadásáig a német megszállás után, illetve a szövetséges országokban különböző ellenállási központok létrehozásáig. Más területeken is az indirekt ellenállás nagyon is jelentős tényeit tapinthatjuk ki. Ilyenek voltak például a 100 ezer lengyel befogadása, csaknem 50 ezer lengyel férfi átszöktetése a magyar határon a szövetséges csapatokhoz, a francia, az angolszász, a szovjet hadifoglyok védelme, a németországi koncentrációs táborokból szökött más nemzetiségű zsidó és nem zsidó üldözöttek felkarolása a Magyar Vöröskereszt által, ami mind egyfajta németellenes-fasisztaellenes tevékenységet bizonyít. Mind az irodalom, mind az egyéb területeken felsorolt tények azonban kétségtelenül a nemzeti ellenállás gyengeségét is mutatják. Történelmi példával élve: ahogy a magyar társadalomban egy elbukott Martinovics-összeesküvés és a nyelvújítás volt a válasz a nagy francia forradalomra, úgy a második világháború idején elsősorban a magyar irodalom tevékenysége — érzékeltettük ennek minőségét — volt a válasz Európa népeinek szabadságharcára a náciizmus ellen. És erről a tevékenységről megállapíthatjuk: nincs miért szégyenkeznünk. A maga területén, tehát a szellem, a művészet területén — megállta a helyét, s egy pillanatra — történelmi mértékkel mérve az időt — az emberi gondolkodás legjavát, a görögöktől a legújabb szovjet alkotásokig, Magyarországon összpontosította.